

Смутчак З.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
*Льотна академія
Національного авіаційного університету*

БЕЗВІЗОВИЙ РЕЖИМ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗОВНІШНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Смутчак З.В. Безвізовий режим та його вплив на зовнішні міграції населення України. Досліджено особливості впливу безвізового режиму на зовнішні міграції населення України. З'ясовано, що під впливом сучасної економічної кризи та конфлікту на сході країни міграційна поведінка українців зазнала змін. Зокрема, зросли обсяги трудової та освітньої міграції за кордон. Виявлено основні тенденції сучасної транскордонної еміграції. Охарактеризовано нелегальну зовнішню трудову міграцію у структурі міграційних потоків.

Ключові слова: переміщення людських ресурсів, трудова еміграція, емігрант, еміграція, трудовий потенціал, безвізовий режим.

Смутчак З.В. Безвізовий режим и его влияние на внешние миграции населения Украины. Исследованы особенности влияния безвизового режима на внешние миграции населения Украины. Установлено, что под влиянием современного экономического кризиса и конфликта на востоке страны миграционное поведение украинцев изменилось. В частности, выросли объемы трудовой и образовательной миграции за границу. Выявлены основные тенденции современной трансграничной эмиграции. Охарактеризована нелегальная внешняя трудовая миграция в структуре миграционных потоков.

Ключевые слова: перемещение людских ресурсов, трудовая эмиграция, эмигрант, эмиграция, трудовой потенциал, безвизовый режим.

Smutchak Z.V. Visa-free regime and its influence on external migration of Ukraine's population. The peculiarities of the influence of a visa-free regime on the external migration of the population of Ukraine are investigated. It was revealed that under the influence of the current economic crisis and the conflict in the east of the country, the migratory behavior of Ukrainians has changed. In particular, the volume of labour and educational migration abroad has increased. The main tendencies of modern cross-border emigration are revealed. Illegal foreign labour migration in the structure of migratory flows was characterized.

Key words: migration of human resources, labor emigration, emigrant, emigration, labour potential, visa-free regime.

Постановка проблеми. Найактуальнішою проблемою для сучасної України є проблема еміграції її громадян до інших країн. Зрозуміло, що емігрувати за межі рідної країни змушені люди, що з різних причин не можуть повноцінно жити на її теренах. Перехід України на ринковий шлях розвитку супроводжується не лише великою кількістю політичних і соціально-економічних змін, а й глибокою демографічною кризою, однією з першопричин якої є еміграція населення. Дослідження цієї теми продиктоване низкою серйозних змін у соціальному, політичному та економічному житті України. Після набуття країною незалежності одним із здобутків демократизації суспільного життя стало усунення обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі нової хвилі української еміграції, причинам її виникнення, наслідкам та стабілізації присвячено чимало праць вітчизняних учених, серед яких особливо увагу привертають дослідження Е. Лібанової,

Т. Лупула, О. Малиновської, У. Садової, В. Макара, М. Романюка, В. Трощинського, К. Чернової, А. Шевченка та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні особливостей впливу безвізового режиму на зовнішні міграції населення України.

Виклад основних результатів. В останні десятиліття Україна була ареною активних еміграційних процесів. За оцінкою Світового банку, країна входить до п'ятірки найбільших постачальників емігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та Росії. За даними статистики, у 2012 р. за межі України виїхало 14 517 громадян, народжених на території України. А вже в 2014 р. кількість людей, які виїхали за кордон, становить 51 991 особа. За даними статистики за 2014 р., поза територією України проживають 8,6 млн. її громадян. Із кожним роком цей показник зростає, що збільшує чисельність українців, які працюють за кордоном тимчасово та на постійній основі, використовуючи свої знання та навички на благо інших країн.

За даними Державної служби статистики України, кількість емігрантів з 2009 по 2010 р. зменшилася від 19 470 до 14 677 осіб. Із 2010 по 2012 р. кількість людей, які емігрували за межі України, майже не змінювалася. Проте в 2013 та 2014 рр. можна спостерігати стрімке збільшення населення, яке емігрувало: від 14 517 осіб у 2012 р. до 51 991 особи в 2014 р. Варто зазначити, що станом на 2016 р. кількість іммігрантів перевищувала кількість емігрантів (рис. 1).

Трудові міграції більш поширені серед чоловіків, вони становлять дві третини від загальної кількості трудових мігрантів. Серед українських чоловіків у віці 15–70 років частка трудових мігрантів становить 4,8%, тоді як серед жінок – майже вдвічі менше (2,2%). Сільські мешканці формують 54,3% усього контингенту заробітчан. Рівень участі сільського населення в трудових міграціях у 2,9 рази вищий, ніж міського: до них залучено 6,3% сільського населення у віці 15–70 років проти 2,2% міських мешканців. Більшість трудових мігрантів у віці 25–49 років уже має певний досвід роботи та кваліфікацію і водночас зберігає високий рівень працездатності. Звертає на себе увагу той факт, що чоловіки починають активно залучатися до трудових міграцій із 25-річного віку, тоді як жінки – з 30-річного [2].

Натомість якщо чоловіки по досягненні 50-річного віку різко знижують міграційну активність, то серед жінок і в передпенсійному та молодшому пенсійному віці спостерігається доволі високий рівень участі в трудових міграціях. Це пояснюється тим, що мігранти-чоловіки зайняті переважно важкою фізичною працею, тоді як більшість жінок – роботами, котрі не потребують значних фізичних зусиль.

Слід зауважити, що аналіз та врахування сучасних міграційних тенденцій у нашій державі в контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглядається як один із важливих чинників формування власної національної політики. Ця проблема й безпосередньо, й опосеред-

ковано перебуває в площині національної безпеки України.

Також, сьогодні особливо вирізняється проблема виникнення в регіонах України значної кількості вимушених переселенців у зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму, зовнішньою військовою агресією Росії на Донбасі та військовими конфліктами, які тривають у Донецькій і Луганській областях. Слід особливо зазначити, що через ці причини найактуальнішою для України проблемою стало стрімке зростання внутрішньої (переселенської) міграції, а також еміграції [17].

Інтенсивність трудових міграцій є суттєво вищою у західних регіонах України. Тут до трудових міграцій залучено 10,8% осіб віком 15–70 років, тоді як в інших економічних зонах – менше 2%. Мешканці Західної економічної зони становлять понад 70% заробітчан, друге місце за інтенсивністю трудових міграцій посідає Південь – 1,9%, третє – Північ – 1,3%. На Сході України цей показник ледве перевищує 1%, а у Центрі не досягає й 1%. Найвища частка жінок серед заробітчан спостерігається у Західній економічній зоні (38,3%), найнижча – на Півдні (20,8%) та Півночі (20,4%) [2].

Як свідчать дані Державної служби статистики України, чисельність населення країни станом на 1 березня 2017 р. становила 42 млн. 541 тис. осіб, що на 180,3 тис. осіб менше, ніж на аналогічну дату 2016 р. Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 1–16 грудня 2016 р., більшість українців (71%), які в останні п'ять років хоча б раз працювали за кордоном, хочуть туди повернутися. Їх лякає не стільки війна, як постійна нестабільність у рідній країні, відсутність перспектив і неможливість швидкої самореалізації. 19% заробітчан дуже задоволені, 62% скоріше задоволені рівнем заробітку за межами батьківщини [1; 3].

Відзначимо, що співробітництво України та ЄС у сфері міграції розпочалося задовго до підписання Угоди про асоціацію (2014 р.). Експертиза

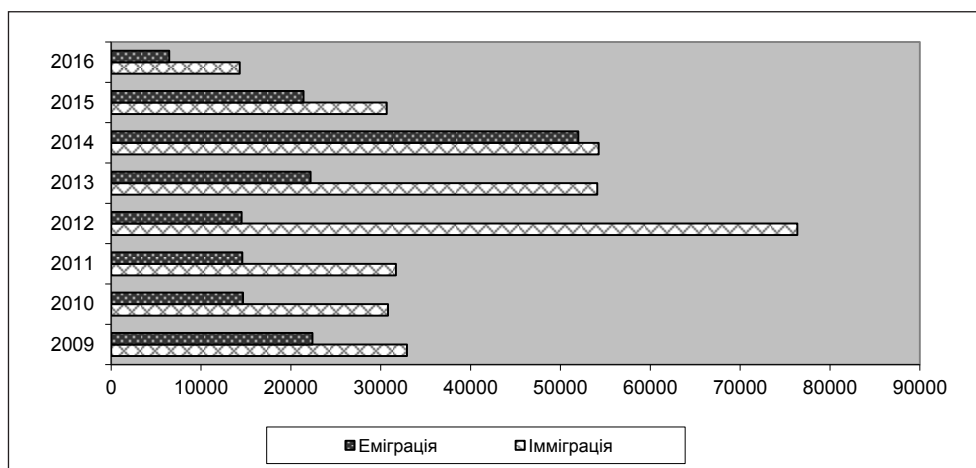

Рис. 1. Міграційний рух населення України

Джерело: складено за [1]

міграційного законодавства, допомога в підготовці кадрів, обмін інформацією, технічна та матеріальна допомога ЄС були важливими чинниками відчутного поліпшення прикордонного та імміграційного контролю, значного скорочення потоку нелегальної міграції, створення умов для надання притулку, розбудови всієї системи управління міграційними процесами. Центральне місце управління міграцією займало в ході візового діалогу між Україною та ЄС, який 2017 р. завершився набуттям безвізового режиму поїздок громадян України до Європейського Союзу [4].

У контексті зазначеного варто погодитися з О.А. Малиновською, що прямий зв'язок між скасуванням візового режиму й обсягами міграції відсутній, адже йдеться лише про відмову від короткотермінових шенгенських віз, що аж ніяк не означатиме ні доступу українців до працевлаштування на території ЄС, ні тим більше до еміграції для постійного проживання. Визначальними для динаміки міграційних процесів залишаються соціально-економічні чинники, суспільно-політична ситуація в Україні та імміграційна політика країн призначення. Скасування віз, однак, поліпшить умови подорожування, що за певних обставин може стати передумовою для міграції [5].

Для розуміння впливу скасування візового режиму на транскордонну мобільність українців необхідно зважати на мету їхніх зарубіжних виїздів. Опитування громадської думки однозначно свідчать, що жителі будь-якого регіону країни хотіли б поїхати до країн Шенгенської зони передовсім з метою туризму [6; 5]. Якщо на початку 2000-х років українці здійснювали лише близько 300 тис. туристичних подорожей за кордон на рік, то в 2013 р. – 2,5 млн. За підрахунками фахівців, у 2011 р. на туристичні та рекреаційні зарубіжні подорожі українці витратили 3,8 млрд. доларів США, в 2012 р. – 4,5 млрд., а в 2013 р. ці витрати сягнули 6 млрд. доларів [7; 5]. Необхідність оформлення віз не стримувала розвитку виїзного туризму, головна його передумова – наявність достатніх для відпочинку за кордоном коштів. Однак нині ситуація змінилася. За умов зовнішньої агресії та війни економічна ситуація в Україні суттєво погіршилася, рівень життя населення знизився. Середньомісячна реальна заробітна плата становила в 2014 р. лише 93,5% від рівня 2013 р., а в 2015 р. – 79,8% від рівня 2014 р. Водночас споживчі ціни підвищилися в 2015 р. на 43,3% [1; 5]. За даними соціологів, майже 70% українців були змушені відмовитися від літнього відпочинку [8; 5].

Кількість українців, які могли дозволити собі зарубіжні туристичні подорожі, у 2014 р. зменшилася на 20%, а в 2015 р. – удвічі. У разі запровадження безвізового режиму більшість громадян, які б бажали відвідати європейські країни як туристи, навряд чи будуть фінансово спроможні це зробити.

Водночас складна економічна ситуація і зuboжіння населення, що стримують туристичні виїзди за кордон, створюють потужні чинники виштовхування українців у трудову міграцію. Тим більше що населенням накопичений поважний досвід заробітчанства за межами країни [5].

За даними представництва Євросоюзу в Україні, за перший місяць функціонування безвізового режиму між Україною та ЄС ним скористалися майже 100 тис. українців [4]. За інформацією Державної міграційної служби України, на початок липня 2017 р. видано 4 млн. 50 тис. біометричних паспортів, до кінця року планується оформити 2,4 млн. таких документів [9; 4]. Таким чином, безвізовим режимом з Європою вже користуються численні українці, а невдовзі таку можливість матимуть понад 6 млн. громадян. І до набуття безвізового режиму міжнародна мобільність населення у напрямку Євросоюзу була доволі високою і стабільно зростала. За даними соціологів, упродовж останніх двох років кожний десятий дорослий українець принаймні один раз відвідував країни ЄС. Причому третина з них виїжджала до Європи три або й більше разів. Основною метою подорожуючих був відпочинок (28%), для працевлаштування виїжджали 18%. Найчастіше подорожували до ЄС мешканці Західної України (19% дорослого населення) [10; 4].

Ще одним ризиком інтенсифікації міграції з України в напрямку ЄС видається помолодшання її складу, що зазвичай супроводжує спрощення процедур переїздів. Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, показало, що у вільному пересуванні Європою передусім зацікавлені молоді люди до 30 років (60% проти 39% у цілому, 21% – для осіб старше 60 років) [11; 4], що й закономірно. Саме ця категорія населення є найбільш мобільною, краще освіченою, зі знанням іноземних мов. Саме молоді люди становлять більшість серед громадян, які оформлюють біометричні паспорти. Молодь приваблює не лише подорожування, а й навчання за кордоном. Як свідчать соціологи, під час оцінювання переваг євроінтеграції доступ до європейської освіти розглядається українцями як вагомий позитив – таку думку поділяє 61% респондентів [10; 4]. Чисельність українських студентів у країнах ЄС стрімко зростає. Якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис. учнів та студентів-українців, то в 2015 р. їхня чисельність сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 р. громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис. дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою.

За даними щорічного моніторингу кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі навчання, що здійснюється аналітичним центром CEDOS (охоплює 34 країни світу), у 2013/2014 навчальному році за

кордоном навчалися вже 47 724 громадянина України (рис. 2). Найбільше з них – у Польщі (15 тис.), Німеччині (9 тис.), Росії (6 тис.), Канаді (2 тис.), Чехії (2 тис.), Італії (1,9 тис.), США (1,5 тис.), Іспанії (1,4 тис.), Франції (1,3 тис.), Великобританії (1 тис.) [12]. Своєю чергою, кількість студентів, які навчаються у вітчизняних вищих навчальних закладах, має тенденцію до зниження (рис. 3) [14].

Водночас лібералізація умов перетину кордону та працевлаштування в ЄС для жителів західних прикордонних територій України сприяє трудовій міграції, а саме:

– преференції, що надаються власникам Карти поляка та Карти угорця (можливість безкоштовно отримати візу на довгострокове перебування в Польщі, Угорщині з можливістю багаторазового перетину кордону, а також право на легальну працю на території цих країн, на підприємницьку діяль-

ність на тих самих умовах, що й громадяни країн ЄС). Власник карти має першочергове право на отримання фінансової підтримки, призначеної на допомогу полякам, угорцям з-за кордону, з державного бюджету або з бюджетів місцевих органів;

– особливі умови працевлаштування для сезонних працівників (у Польщі діє регламент сезонного працевлаштування для українців, що дає їм можливість сезонно працювати, зокрема в аграрній сфері, без оформлення офіційного дозволу на працю);

– режим місцевого прикордонного руху (МПР) між Україною, Угорщиною, Словаччиною, Польщею та Румунією (передбачає можливість перебування в 30–50-кілометровій прикордонній зоні без візи). Період дії дозволу – від двох до п'яти років, а строк перебування не має перевищувати 30 днів протягом одного візиту й загалом не перевищувати 90 днів упродовж шести місяців.

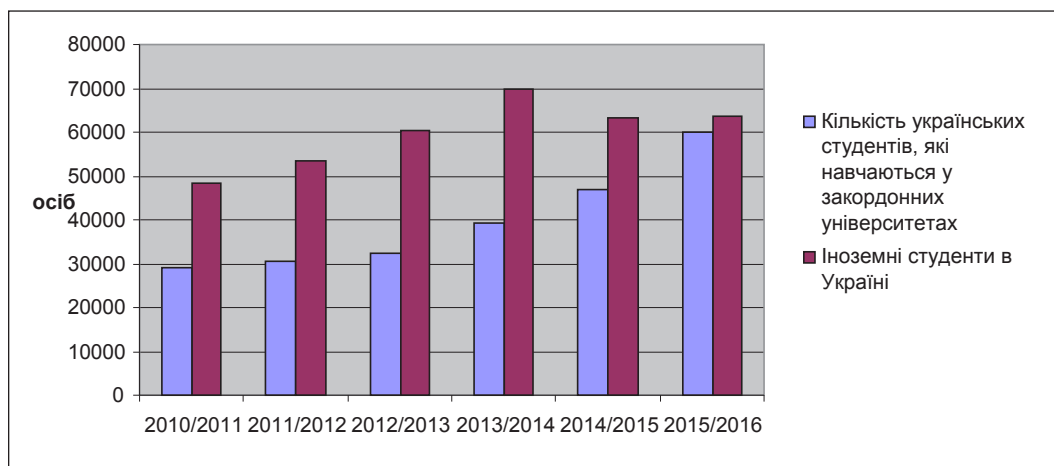

Рис. 2. Кількість українських студентів, які навчаються у ВНЗ за кордоном та кількість іноземців, які навчаються у ВНЗ України

Джерело: складено за [12; 13]

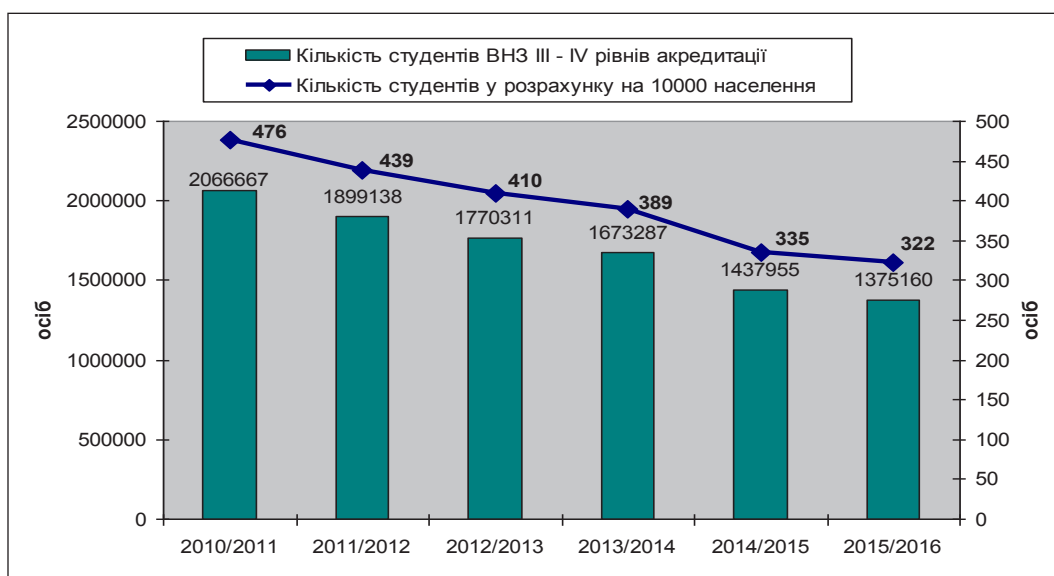

Рис. 3. Кількість студентів ВНЗ в Україні

Джерело: складено за [14, с. 9]

Місцевий (малий) прикордонний рух був запроваджений 2007 р. як «ексклюзивний» інструмент лібералізації візового режиму для жителів прикордонних регіонів. Перша така двостороння угода підписана між Україною та Угорщиною, згодом – між Україною і Польщею, а потім – між Україною та Словаччиною й Україною та Румунією [15; 16].

Місцевий прикордонний рух покликаний поживити діалог і спілкування громадян, які проживають з обох боків кордону, який має за основу родинні відносини, культурні, професійні чи бізнес, комерційні, економічні відносини. Уряди домовилися таким чином поживити і створити певну динаміку відносин у прикордонні.

У зв'язку із цим довготривалу трудову еміграцію до країн далекого зарубіжжя (Італії, Португалії, Греції) в західних областях України почала замінювати сезонна транскордонна міграція заробітчан до країн-сусідів (Польщі, Словаччини, Угорщини). Окреслені чинники зумовили домінування трудової міграції в західних областях України. Найбільші потоки трудових мігрантів спостерігаються в Закарпатській та Чернівецькій областях, що входять до Карпатського євро регіону [15].

Місцевий прикордонний рух відіграє і буде й надалі відігравати (незважаючи на негативні моменти) свою важливу і позитивну роль як інструмент комунікації для людей по обидва боки кордону. Навіть із запровадженням безвізового режиму для України цей інструмент лібералізації візового режиму не втрачає свого значення.

Щодо нелегальної зовнішньої трудової міграції, то вона з України є набагато більшою. Зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну для заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того, вони змушені погоджуватися на будь-яку роботу – важку й небезпечну; тарифні ставки, що встановлюються їм, значно нижчі, ніж громадянам своєї країни. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати подовжений робочий день та за шкідливих умов праці, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб.

Значимо, що нелегальна міграція має вагоме значення у структурі міграційних потоків. Вона є соціально небезпечним, шкідливим, протизаконним явищем, яке реально загрожує економічним інтересам і громадській безпеці держави. Така міграція є однією з причин зростання злочинності, поширення небезпечних захворювань, розвитку підпільного ринку праці, виникнення напруженості у відносинах між державами.

Підвищена увага до нелегальної міграції в державі спричинена виникненням необхідності протидіяти їй як небажаному, шкідливому, суспільно

небезпечному явищу. Розроблення стратегії й тактики такої протидії є складним організаційно-правовим завданням. Практика розв'язання аналогічних проблем свідчить про те, що вживати будь-яких заходів можна, лише чітко уявляючи причини нелегальної міграції.

Висновки. Становлення України як незалежної держави із власними кордонами та вільним обміном трудовими ресурсами вимагає принципово нового розуміння зовнішньої еміграції. Структурна перебудова економіки, конверсія оборонного комплексу, банкрутство й ліквідація підприємств видобувної й переробної промисловості, об'єктивне, а іноді й штучно викликане припинення виробництва призвели до істотного скорочення сукупного фонду робочого часу та вивільнення різноманітної в регіонально-галузевому й якісно-професійному розрізі робочої сили. Водночас дефіцит державного і більшості регіональних бюджетів, незначна порівняно з іншими країнами частка приватних інвестицій в Україну не дають змоги за короткий час і без зростання соціального напруження у суспільстві перепідготувати й перерозподілити значні обсяги вітчизняної робочої сили.

Для зменшення еміграції робочої сили необхідне провадження системи заходів, які повинні мати чітке внутрішнє й зовнішнє спрямування. До числа перших належать заходи макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки: створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, ввезення валюти, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх трудових прав за кордоном.

Завдяки процесу візової лібералізації процедури оформлення шенгенських віз для громадян України поступово спрощувалися, а чисельність осіб, які мали можливість виїздити, зростала. У рамках виконання умов надання безвізового режиму в країні було здійснено низку серйозних перетворень, ухвалено законодавство, що відповідає європейським стандартам. Зауважимо, що скасування візового режиму поїздок українців до ЄС не спричинить додаткових масових переміщень населення. Помірне збільшення міжнародної мобільності відбуватиметься переважно за рахунок тимчасових циркулярних поїздок на заробітки та освітньої міграції [5].

Таким чином, хоча пріоритети міграційної політики в Україні визначені, її практичне здійснення утруднене, насамперед, через хронічну недостачу бюджетних засобів. Першочерговими завданнями є скорочення масштабів еміграції, перетворення безповоротної еміграції в поворотну, забезпечення гідних умов прийому іммігрантів і політичних біженців, усунення причин, що штовхають людей до нелегальної міграції.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Міграційний профіль України / Міграційна служба України. URL: <http://dmsu.gov.ua/mihratsiinyi-profil/1077-mihratsiinyi-profil>.
3. Заробітки: не все те золото, що блищить. URL: http://www.dcz.gov.ua/lviv/control/uk/publish/article?art_id=72806&cat_id=1039902.
4. Зовнішня міграція громадян України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: виклики та шляхи реагування. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/bezviz-6eaa1.pdf>.
5. Малиновська О. Зовнішня міграція громадян України в контексті скасування візового режиму поїздок до ЄС. URL: <https://dse.org.ua/archive/28/5.pdf>.
6. Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства / Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/jak-ukrainci-rozumiyut-evrointegraciyu-ochikuvannja--ta-nastroi-suspilstva.htm>.
7. Бутченко М. Украина вошла в десятку стран по росту трат на выездной туризм. URL: <http://korrespondent.net/lifestyle/travel/3301098-korrespondent-ukraina-voshla-v-desiatku-stran-po-rostu-trat-na-vyezdnoi-turyzm>.
8. Більшість українців не планує цього року відпочивати – опитування. URL: <http://www.unian.ua/society/1087306-bilshist-ukrajintiv-ne-planuyut-tsogorich-vidpochivati--opituvannya.html>.
9. Українці вже оформили понад 4 млн. біометричних паспортів. URL: <https://nachasi.com/2017/07/06/biometrics/>.
10. КМІС: для трудоустроювання в ЄС собираються ехати 17% українців. URL: <https://mresearcher.com/2017/05/kmis-dlya-trudoustrojstva-v-es-sobirayutsya-ehat-17-ukraintsev.html>.
11. Безвіз важливий для 39% українців. URL: <http://www.volyn24.com/news/84945-bezviz-vazhlyvyj-dlia-39-ukraintsev>.
12. Стадний Є. Кількість українських студентів за кордоном. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56>.
13. Міграція в Україні: факти і цифри 2016. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf.
14. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: статистичний бюлетень; відп. за вип. О.О. Кармазіна. К., 2016. 171 с.
15. Мікула Н.А., Засадко В.В. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції: монографія. К.: НІСД, 2014. 316 с.
16. Посольство Румунії в Україні. URL: <https://kiev.mae.ro/ua/node/854>.
17. Смутчак З.В., Романюк М.Д. Вимушено переміщені особи з областей Донбасу як чинники міграційних викликів і соціальних загроз національній безпеці України. Українознавчі студії. 2016–2017. № 17–18. С. 107–115.